

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ, Београд

ПРОБЛЕМ ПОГЛЕДА НА СВЕТ

Мислим да се нећу преварити ако кажем да је, свакако по оном древном стоичком и најомиљенијем Марксовом принципу највише критичности и самокритичности: *de omnibus dubitandum*, најмлађа међу нашим академијама, Црногорска академија наука и умјетности, са својим истакнутим филозофским и научним радницима, с разлогом и правом поставила кратко али одговорно питање: *Поглед на свет*. Тако, ако сам ја и изриком своју тему формулисао: *Проблем погледа на свет* и формално испред самог питања нашег скупа ставио термин методске сумње и систематског самокритичког поновног испитивања и проверавања нечега што је хиљадама пута већ проверавано, али управо тиме увек непрекидно само даље стваралачки развијано, чини ми се да су тако узели ово питање и скоро сви учесници нашег скупа, па ће Црногорска академија наука и умјетности нашим рефератима и саопштењима, од оних првих о Његошевом погледу на свет и општем појму погледа на свет, преко оних о погледу на свет савремене грађанске филозофије, до оних о проблему погледа на свет у математичким наукама, у физици субатомске енергетике или социолошким проблемима развоја самоуправних социјалистичких друштвених односа, добити не само увек неопходне самокритичке осврте на пређени пут, већ и обиље нових марксистичких одредаба дијалектике целовитог сагледавања света које ће разматрањима, дискусијом и договором овог скупа несумњиво самокритички и стваралачки кренути на многим тачкама напред марксистички поглед на свет материјалистичке дијалектике на делу социјалистичког и комунистичког хуманизма.

Па ћемо и ми овде, у најкраћим потезима, повући основну линију развоја и генетичке синтезе свога научноистраживачког,

већ више од полувековног, рада и искуства о овоме питању за разматрања, дискусије, договоре и закључке не само нашега научног скупа, него и свих оних који буду његов истраживачки и стваралачки рад наставили.

1.

Још у предавањима историје филозофије предратног, или тачније предреволюционарног периода на Скопском филозофском факултету Београдског универзитета примећивали смо, неки учесници овога скупа ће се тога можда сећати,¹ да је сâм термин *поглед на свет* настао у филозофској струји прве половине XIX века која се, од нарочито гласовитог Шопенхауера до још гласовитијег Ханрија Бергсона, наставила до краја тога века и самих наших дана и која је у филозофији називана романтизмом по томе што је после француске револуције грађански и малограђански разочарано претварала Кантову критику чистог ума и моћи суђења у критику интелектуалног и рационалног сазнања уопште и окретала се мистички „непосредном сагледавању“, а филозофију у њеној суштини сматрала волунтаристички, егзистенцијалистички или феноменалистички, позитивистички, либералистички и индивидуалистички само својим *погледом на свет*, погледом који су Немци звали *Weltanschauung*, Французи *intuition*, Енглези поред *intuition* још и *empathy*, Руси *мировоззрение*, а ми преводили са *поглед на свет*.

Али, поред ове негативне стране разне разочаране, грађанске и малограђанске интуиционистичке филозофске романтике која се подједнако враћала древној теогонијској мистици „нирване“ или футуристички бацала у мутне и опасне снове „надчовештва“, примећивали смо да је она имала и своју позитивну страну превазилажења филозофије као школски неприкосновене апстрактне доктрине и откривала у њој слику коју себи непосредно открива и ствара о свету, друштву и човеку уједно сваки народ, свако време и сваки човек у њему.

Међутим, истицали смо одмах и то да се сама савремена филозофија и раћала тиме што је Маркс, настављајући све што су наука и филозофија биле дотад створиле, па и ову, у његово време и помодну концепцију филозофије као погледа на свет, али је тако апстрактну, само пасивно објашњивачку и идеалистичку, реално, чињенички, делатно преокретао, сагледавајући у њој уједно материјалистички и дијалектички филозофију као заиста непосредан људски поглед на свет који је у својој суштини и истини уопште битно руководство људског мењања света, друштва и човека, а у савременом прелазном периоду од капи-

¹ А то ће се видети и у њиховом тексту, стенографски забиљеженом од ондашњег слушаоца проф. Рад. Миловановића, чији македонски превод је у штампи Издавачког предузећа „Мисла“ у Скопљу.

тализма комунизму руководство радничке класе и раднога света у њиховом нужном, законитом и битно стваралачком и ослободилачком социјалистичком самоуправном преображају човека, друштва и света.

2.

У овој новој, револуционарној, ослободилачкој и стваралачкој перспективи развоја савремене, марксистичке, битно конкретно делатне материјалистичке и дијалектичке филозофије као науке општег руководства за акцију већ смо врло рано у своме *Есеју о димензијама времена*² (Мисао, Београд, 1922, св. 6 и 7, стр. 1636—1645, 1713—1723) покушали да епистемолошки у продужетку развоја у физици и природним наукама теорије релативности, од Галилеја и нарочито Руђера Бошковића до Ајнштајна, ради коренитијег и доследнијег целовитог конкретног дијалектичког сагледавања свеколиког кретања материје и света, укажемо на то да се у самом времену тога кретања морају сагледати две временске димензије сукцесије и симултаности његове појавне и суштинске релативности и трећа његова димензија апсолутности као целовито узетог супстанцијалног самокретања материје, којим се свет и све у њему уопште, посебно и појединачно, узајамно повезано, апсолутно и релативно сваког тренутка непрекидно и увек присутно превазилази из прошлости у садашњост и садашњост у будућност и траје и образује се супстанцијално, материјално непрекидно и скоковито попут лавине која низ планину расте и носи у себи сав свој снежни пређени пут непрекидно конкретне дијалектичке присутности прошлости, садашњости и будућности.

Управо у овим дијалектичким истраживањима развоја принципијелно целовитог филозофског сагледавања започео сам 1922. године и свој течај теорије сазнања као *Теорије сазнавања* на Скопском филозофском факултету Београдског универзитета приступним предавањем *Оријентације сазнавања*, које је следеће године и објављено (Скопље, 1923) и које оставља већ стечено сазнање испитивању логике, посебних наука и, делимице, методологије, те се бави не теоријом готовог сазнања, већ самог стваралачког сазнавања уопште као чина и дела.

И најопштије и основно гледиште конкретно дијалектичког филозофског целовитог сагледавања најопштијих закона кретања и развоја природе и људскога друштва и мишљења пре свега истиче *мноштво оријентација* у којима се стваралачко сазнавање у

² Аутор је у тексту поменуо многобројне своје радове и одмах иза помена ових радова у заградама навео извјесне библиографске податке о њима. Добро би било да су за свако дјело дати комплетни библиографски подаци и да је све то извучено из текста и саопштено у напоменама. Редакција је, ипак, одлучила да остане онако како је то сам аутор урадио.

својој целини креће и почиње од *практично-техничког* стваралачког деловања које, полазећи од природних и друштвених услова и потреба, развија уједно своја стваралачка средства и саме своје материјалне и идејне практичне циљеве, представе и идеале који се предвиђају и постижу и зато, такође, идејно стваралачки мењају и развијају, *одмеравајући развој стваралачког сазнавања* у овој његовој целовитој практичној оријентацији постигнутим *успехом*.

Даље се ту показује и разматра посебна и специфична оријентација непосредног *уметничког* стваралачког сазнавања целине света, друштва и човека путем непосредног ликовног, карактеристичног и типичног уједно запажања, одражавања, откривања, изражавања и даљег стваралачког мењања и обликовања *по мери и делотворним законима лепоте*.

Даље се проучава посебна по облику а општа по садржају оријентација стваралачког *рационалног* сазнавања свеопштег развоја узајамно повезаним односима узрока и ефеката и разним законитостима *по мери егзактне и делатне научне истине*.

Ту је, такође, и оријентација стваралачког сазнаваљачког *моралног искуства* које се чином и на делу критично и самокритично развија *по мери разликовања добра и зла* и као таква, такође, делатно захвата свеколико кретање и развој природе и људског друштва и мишљења и осећања *морално, етички*.

Најзад је ту и *оријентација најопштијег делатног, стваралачког захвата конкретне, чињеничке дијалектике или филозофије универзалним законима* кретања, развоја и мењања света и људског друштва и мишљења управо *по мери саме његове руководне делотворне савршености у својој пуној рационалној целовитости и дијалектичкој усклађености све до последњих конкретних појединости* и њихових све билатеријних различитости, специфичности и целовитости.

Разуме се да су следећа поглавља овако делатно и конкретно дијалектички схваћене *Теорије сазнавања* указивала на гнозеолошке и друштвеносторијске корене како самог нужног узајамног дијалектичког прожимања овако схваћених оријентација развоја стваралачког целовитог сазнавања и сагледавања, тако и самог природног и логичког конституисања у њему општих филозофских научних дисциплина дијалектике, логике, етике, естетике и практичне оперативне методологије природних, друштвених и техничких наука, па тако и конституисања самих посебних математичких и емпиријских природних, друштвених и техничких наука.

А каснија су поглавља указивала и на нужне и неизбежне тешкоће, ограничености и противуречности оваквог развитка стваралачког људског сазнавања и самих оријентација његових целовитих сагледавања и погледа на свет, друштво и човека. Указивала су и на фаталну идеалистичку погрешку метафизичког издвајања и подвајања самих ових оријентација стваралачког

сазнавања и узимања само једне као основне довела већ у историји филозофије до идеалистичке једностраности и панлогизма од Лајбница и Хегела наовамо, панетизма од Платона, панкализма од савременог америчког филозофа Џемса Марк-Болдуина или нашег Лазе Костића у XIX веку и разних панпрактицизама, пре свега многих лекара-филозофа античког и модерног доба.

3.

Још од првог чланка *Филозофија лепог у Гласнику југословенске омладине* у Паризу 1919 (год. II, бр. 1—2, стр. 43) започео сам, а књигом *Панкализам и дијалектика* (Скопље, 1936) и студијом о Лазе Костићу *Le pancalisme dialectique serbe au XIX siècle* (*Mélanges P. M. Naškovec, Vrno, 1936*) завршавао проучавање идеалистичке једностраности апстрактног метафизичког издвајања, хипостазирања и апсолутизовања саме уметничке и естетичке оријентације стваралачког сазнавања, и зато застрањивања, нетачности и релативне конзервативности и реакционарности панкалистичког погледа на свет и доктрине узете у целини, али смо указивали и на извесне управо развојне и делатне позитивне сазнајне елементе, генетичке код савременог америчког филозофа и психолога Џемса Марк-Болдуина и дијалектичке нашега песника и филозофа XIX века Лазе Костића, на којим, претерано наглашеним и уопштеним, и почива апстрактна и празна универзална метафизичка идеалистичка панкалистичка доктрина о апсолутности лепог: *то калов пак*.

Ту смо приметили и општу тенденцију код идеја да се свака шири до обухватања свеколике стварности света, друштва и човека и образује идеалистички неку врсту свога погледа на свет, своју моноидеологију, свој моноидеологизам.

А такви нису само, с обзиром на оријентације сазнавања: панкализам, панлогизам, панетизам, панпраксизам или прагматизам, него су и све филозофске доктрине које узимају једну једину идеју за своју основну категорију, као што смо то показали, на пример, на идеји *конструкције* у развоју савременог неопозитивизма уопште, а немачког посебно, већ у раној својој критичкој студији: *Немачки конструкционизам и Ернст Мах* (објављеној у *Летопису Магице српске*, Нови Сад, 1925, књ. 34, стр. 82—87, и француском научном часопису *Revue bleue, Paris, 1925, LXIII, pp. 613—616*), а касније, поред осталог, и у опширној гнозеолошкој расправи *Метода чардака ни на небу ни на земљи у последњим идеалистичким теоријама сазнања* (у *Годишњаку Скопског филозофског факултета*, Скопље, 1938, год. II, стр. 97—110, која ће образовати други део књиге *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, Скопље, 1938).

Са овим, пак, говорили ми о емпириокритицистичком конструкционизму, прошлом или данашњем панкализму или есте-

тизму, прагматизму, интуиционизму и разном другом идеализму, морали смо указивати на то да се већ на самом свом гнозеолошком извору јавља управо борба материјализма и идеализма као закон и основна идејна покретачка снага развитка савременог сазнавања, јер, док су идејна апстракција и уопштавање моћан скалпел људске мисли који аналитички најдубље продире у дубину суштинâ збивања света, друштва и човека, и истовремено моћна реторта синтезе и целовита сагледавања, дотле је још први мудри оснивач материјалистичке дијалектике, Хераклит, с правом опомињао: „Претеривање треба гасити пре него пожар.“ Да би идејно целовито сагледавање било адекватно и делотворно расветљење, надахнуће и руководство људског мењања човека, друштва и света, мора се сагледати, поред гнозеолошког, још и у последњој инстанци чињенички и материјално одлучујући друштвеноекономски извор развоја друштва и са њим рада и производње, а са њима и самих друштвених односа, и у класном друштву борбе класа која се управо одражава и руководи борбом идеализма и материјализма, па радничка класа, којом се укида сваки класни однос израбљивања и доминације, налази у својој, први пут конкретно дијалектички целовито сагледаној суштини и истини главну покретачку снагу уједно револуционарног развоја стваралачког људског сазнавања и самог ослобођења рада, радничке класе, света, друштва и човека.

4.

Зато сам морао у својим истраживањима посветити посебну пажњу у развоју класног друштва класном карактеру стваралачког сазнавања уопште, а посебно самог погледа на свет филозофије, наука, морала, уметности и осталих духовних надградњи.

Тако сам у педесетогодишњој настави логике и методологије од 1922. до 1972. у једном од првих предавања или поглавља течаја истицао за расветљење гнозеолошких коренова супротности и борбе идеализма и материјализма управо класне друштвеноисторијске коренове друштвеног и мисаоног људског развитка који, обављајући се увек нужно на делу, налази своје овладавање том борбом супротности материјализма и идеализма у новом, револуционарном погледу на свет радничке класе са којом се укидају и превазилазе класни односи израбљивања и доминације и гради ново друштво, човек и свет социјалистичког хуманизма. То сам истакао као закључак већ у првом историјском и критичком коментару о савременим филозофским струјама *Активизама у Историјским коментарима Хегелове Дијалектике* (Београд, 1939), или на Филозофском факултету Београдског универзитета од 1948. до 1952. опширније и систематски разрађивао у четвртом поглављу општег увода свога течаја *Логике односно Дијалектике*, одељка под насловом *Материјалистичка дијалектика — по-*

глед на свет радничке класе и социјалистичког хуманизма. Касније, кад нисам више био на Филозофском факултету, то предавање је тражено од радничких и народних универзитета од Пожаревца и Београда до Скопља, а ја нисам могао да га и даље, са новим насталим догађајима и проблемима, не развијам и актуализујем, па чак и објављујем у посебним публикацијама и књигама које су својом тематиком то, насупрот тадашњем бучном таласу апстрактног хуманизма, апсолутно захтевали, као што су биле моје књиге: *Хуманизам Марксове дијалектике и дијалектика хуманизма данас* (Београд, 1968) и *Лењин и филозофија* (Београд, 1969), или књига општег школског приручничког карактера: *Марксизам, наука социјализма и дијалектика* (Ниш, 1971), тако да се то поглавље јавља скоро удвостручено у целини рукописа течаја *Дијалектике* из 1948—1952. године, који се данас моментано налази у штампи посебних издања Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности.

И не само у овим делима, него и у бројним студијама и рефератима на многим нашим и међународним научним скуповима и конгресима обрађивали смо посебна питања материјалистичке дијалектике или филозофије марксизма као погледа на свет радничке класе и социјалистичког хуманизма нашег прелазног историјског периода од капитализма комунизму, тако да су ови систематски писани радови природно образовали и посебне књиге као што су *Нотте et Нутайн*, у издању Српске академије наука (Београд, 1969) или *Свет, човек и човечност* (Београд, 1976), те жећи да дијалектички целовито расветле и одреде саме специфичне и јединствене друштвеноисторијске услове и законитости у основи јединственог, на делу конкретног, коначно ослободилачког, стваралачког револуционарног марксистичког погледа на свет нашег прелазног периода.

5.

Али, поред овог општег класног карактера по којем се наш данашњи поглед на свет стваралачки развија уједно борбом класа и борбом материјализма и идеализма, морају се овај развитак и његова економска изградња, превазилажењем класности и развојем стваралачке дијалектике социјалистичког хуманизма, целовито сагледати и у свим посебностима, специфичностима, оригиналностима и појединачностима, да би се захватио и схватио у свој својој реалној, конкретној и живој дијалектичкој сложености, разноликости и тек тако узет *уопште, посебно и појединачно* у људској личности и у пуном људском богатству стваралачке дијалектичке целовитости, тачности и делотворности, по чему је Лењин и могао о данашњем марксистичком погледу на свет рећи да је „тачан и тиме свемоћан“.

У томе смислу смо морали не само у својим течајевима историје филозофије, него и бројним студијама, па и крупним мо-

нографијама, указивати на изванредно богатство разноликости филозофских и научних погледа на свет које се остваривало на путевима истраживања и постизања савременог марксистичког, „тачног те и свемоћног“ погледа на свет радничке класе и раднога света, филозофије и науке марксизма пре свега на линији уједно развоја борбе класа и борбе материјализма и идеализма у разним слојевима и моментима развитка, с једне стране, самих владајућих класа и, с друге, основних израбљених и потчињених класа рада и производње, и конкретно под специфичним условима како појединих етничких група, народа, нација и времена, по којима је Лењин могао рећи да у основи „у свакој нацији има две нације, и свакој култури две културе“, тако и под појединачним условима самих појединачних личности које на делу и морају себи целовито и доследно сачинити (конституисати) и образovati (обликовати) свој поглед на свет.

Тако смо у обимној двотомној монографији о *Леонарду да Винчију, филозофу и етичару, уметнику и естетичару* (изд. Академије, Београд, 1956—1957) указали уједно на услове опште, посебне и појединачне друштвеноисторијске и личне, под којима се законито јављају карактеристичне и типичне црте погледа на свет: 1. преломног периода ренесансног хуманизма узетог у целини и на делу; 2. младе грађанске класе цветних италијанских градских комуна насупрот све слабијем феудализму; 3. целине друштва, а нарочито широких радних маса, насупрот теолошкој реакционарности погледа на свет владајућих феудалних класа у кризи и распадању; 4. обнављања делатних материјалистичких, ослободилачких и револуционарних погледа стоицизма као погледа на свет античке ропске класе; 5. присуства сазнања да је свака теорија битно руководство за стваралачку акцију људске друштвене праксе, али и 6. присуства утопијског социјалистичког сагледавања и предвиђања будућности, као и 7. изразитости саме универзалности целовитог и делотворног захвата погледа на свет таквих, како је Енгелс истицао, „дивова“ преломног периода ренесанса као што је био Леонардо да Винчи.

А скоро све ове битне карактеристике погледа на свет револуционарног и стваралачког хуманизма ренесанса нашли смо и у свим погледима на свет револуционарне буржоаске класе која у њима одражава и интересе и кретање целине друштва, а нарочито предреволуционог француског материјализма XVIII века од Волтера до Холбаха и Дидроа, па смо у опсежној уводној студији своје преводу Холбаховог *Система природе* (Београд, 1950) и монографији о *Холбаху* (издању САНУ, Београд, 1965), поред осталог, приказали, насупрот Хегеловом свођењу француског материјализма на голи механицизам, насупрот томе свођењу обично прихваћеном и од већине марксиста, напротив изградњи дијалектике самог механичког кретања, као што смо у скоро свим показали и истакли по једну од концепција социјалистичке утопије будућности, одраза уједно присуства битног

садржаја тежњи и мисли целине друштва и форме класног компромиса у којој се обликује напредна предреволуциона мисао филозофа према његовом класном положају, да је коначно и законито добијена она битна палета утопијских социјализама коју су Маркс и Енгелс критички класификовали у *Манифесту* од феудалних до малограђанских.

Посветили смо дужну пажњу и оним погледима на свет који у прелазним периодима историје, апстрактно повезујући један од битних момената друштвеноисторијског преокрета свога доба и једну или више апстрактних руководних идеја, образују посебне апстрактне и разнолике погледе на свет филозофских и научних струја, каква је на преласку из XVII у XVIII век струја модернизма коју смо посебно проучавали у својој књизи *Психологија лирског стварања* (Београд, 1929) и у монографској студији о *Фонтенелу* (изд. САНУ, Београд, 1963), гдје смо показали како је истакнути математичар и филозоф, вечити секретар Француске академије и мудри стогодишњак, први историчар наука, полазио са друштвених извора од нужности превазилажења старог уопште и апстрактно новим, модерним, отварао епоху науке и критике религије, историје наука и просвећености уопште, да са гнозеолошког извора апстрактним декартовским, научним материјалистичким идејама стигне својој, после смрти објављеној, социјалистичкој утопији *Република филозофа*, 1768.

Слично смо у својој опсежној и подробној монографској студији *Историјски смисао и улога Аржансова скептицизма* (Глас САНУ, бр. 219, Београд, 1956, стр. 93—215), у погледу на свет у историји филозофије непознатог и непризнатог Аржанса, сталног дворског филозофа самог чувеног краља и филозофа, пруског просвећеноапсолутистичког либерала Фридриха II, препознали поглед на свет негативне критике свега постојећег античког учитеља скептицизма Пирона, кога је Александар Македонски водио у освајање свога светског царства, а свога непосредног учитеља Аристотела дома остављао. Аналогно овоме и Аржанс је окупљао најнапредније филозофске главе свога века, од Волтера и Ламетрија до Дидроа, да гостују у дворцу Сан-Сусију у којем је он као дворски филозоф столовао и као гаранцију слободе објављивао читаву библиотеку новог, модерног пиронизма иза које ће његов „краљ-филозоф“ са престола проповедати слободу у облику класног феудалнобуржоаског компромиса владавине просвећености и културе над непросвећеношћу, некултуром и варварством, тј. јункерске владавине пруске просвећеноапсолутистичке државности Фридриха I и његовог сина филозофа Фридриха II. Тако смо, поред законите појаве у прелазним историјским раздобљима струје модернизма, на типичним случајевима указивали на, такође карактеристичну, појаву погледа на свет скептицизма и пиронизма разних видова.

Са опсежном монографијом о *Ламетрију* (Филозофска библиотека „Напријед“, Загреб, 1961, стр. 324) испитали смо спе-

цифични и оригинални поглед на свет буржоаске класе у њеном узлазном, револуционарном периоду, али прерано смо за изградњу саме класне свести и чисто класно развијан без обзира на далеко коренитије и целовитије револуционарне тежње и погледе целине друштва и зато често буржоаски класно обешчовечен и ограничен не само својим апсолутним механицизмом, већ и скоро свим другим безобзирним вулгарним друштвеним и моралним ограничностима и противуречностима. Такав ће се поново јавити и расцветати тек у силазном периоду идеалистичког, индивидуалистичког распада чисто класне буржоаске филозофске мисли мистички већ усамљене, отуђене и онемоћале у бурним ослободилачким и стваралачким револуционарним процесима данашњице.

Али, у конкретној и чињеничкој релативности, специфичности и оригиналности друштвеноисторијског развоја погледа на свет владајућих класа морали смо указати и на многе анахронизме сваки пут кад би ти погледи губили свој ослонац на тежње и погледе целине друштва и у њему самих израбљених и угњетених друштвених класа, па и читавих народа. Тако смо у подробној студији *Практична филозофија Петра Бартуловића* (Гласник Скопског научног друштва, 1927, књ. II, стр. 139—151) показали у филозофском погледу на свет нашега човека, у специфичном и оригиналном друштвеноисторијском положају млетачког провидура Далмације XVIII века, све битне карактеристике прагматизма и прагматистичке филозофске струје краја XIX и нашег века, као што смо то већ видели за поглед на свет панкализма нашег песника и филозофа Лазе Костића још у XIX веку, и у многим другим код нас и у свету конкретним случајевима временски релативног, а класно обележеног, специфичног и оригиналног развитка појединих погледа на свет и њихових филозофија, афилијација и струја.

Међутим, ако је реч о самом развојном континууму и константама који су делатно, стваралачко филозофско, научно, естетичко, етичко и практично техничко сазнавање у времену, мењању, развоју, изградњи и хуманизацији света, друштва и човека, видели смо да се налазе на делу у материјализму и дијалектици погледа на свет радних, произвођачких класа, народних маса и целине друштва од античких робова стоика и њихова учитеља Хераклита до данашњег пролетаријата и његових учитеља Маркса и Енгелса. Видели смо, такође, да су две основне и битне покретачке снаге историјског развоја овог делатног и стваралачког погледа на свет друштвеноекономска, борба класа и гнозеолошка, борба материјализма и идеализма.

Али, у прелазном периоду од капитализма комунизму кад: „На место старог буржоаског друштва с његовим класама и класним супротностима ступа удруживање у коме је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитка за све“ (*Манифест*, Изабрана дела, I, стр. 25), природно добија нову улогу и

значај развитак личности сваког појединца, са „различитим способностима“, чија различитост у новом друштву замењује борбу класа у старом (*Критика Готског програма*), па се и сама друштвена структура у јединству и борби општег, посебног и појединачног коренито, целовито и квалитативно преображава.

6.

Са те нове улоге и значаја нове подруштвљене личности слободног појединца разних способности нове самоуправне социјалистичке заједнице удруженог рада и производних средстава указивали смо на неопходност, пре свега, једино реалног и стваралачког сагледавања своје сопствене личности, са свим њеним нужностима, потребама, жељама, наклоностима, могућностима, способностима, моћима, представама, појмовима, идејама и погледима, и која као таква постаје у нашем прелазном периоду један од услова и фактора у свеопштем јединству борбе општег, посебног и појединачног коначног укидања, превазилажења и замењивања антагонистичке борбе посебних друштвених класа неotuђивачком, неантагонистичком, другарском, пријатељском утакмицом у којој се слободно усклађују и долазе до нових највиших својих дела посебне способности сваког појединца у остварењу друштва и социјалистичког слободног развитка, напретка, мира и среће за све. Писали смо и објавили још пре пола века оглед *Искреност у животу и књижевности у Српском књижевном гласнику* (Београд 1928, XXIV, 6, стр. 439—451) да укажемо на неопходност нове стваралачке и истинске искрености у којој се претходно стваралачки сагледава своја личност од рођења до неминувне смрти у својој целини која је донекле и своје сопствено дело, а затим се на светлости овог целовитог сагледавања заиста истински искрено може и говорити и творити мислећи, радећи и делајући под условима чињеничке самосвојности и моралне аутономности, самоуправности и одговорности личне целине животног тока ограниченог смрћу, али који се у своме постојању, раду, стваралаштву и самостваралаштву квалитативно на делу и делом превазилази узајамношћу људске друштвене заједнице и који се, коначно, од света нужности преображава у свет стваралачке уједно и нераздвојно опште друштвене и појединачне личне слободе самоуправности, саморазвоја, самостваралаштва удруженог људског рада.

То је перспектива коју исте 1928. године у њеним основама и полазним тачкама открива на чињеницама друштвеноисторијског, етнолошког и етнопсихолошког друштвеног и човековог развитка у самом дијалектичком развоју људског моралног искуства и моралне свести и савести књига једног од првих и основних поглавља нашег течаја етике на Скопском филозофском факултету и на бројним народним универзитетима под необично

критичким и парадоксалним насловом: *Неморалност бесмртности и етичка функција смрти* (Београд, 1928).

Разуме се да је овакво дело морало бити колико чврсто чињенички засновано и реално у својој крајње оштрој, коренитој и свеобухватној критици свих могућих апстрактних верских, метафизичких и идеалистичких предрасуда на којима је јашила и војевала сва изабљивачка и угњетачка феудална и буржоаска неморалност разних бесмртности отуђивања човека човеком, толико убедљиво својим указивањем на чињеницу да се реална граница пролазне личности човека појединца, сама смрт, нужно морала свакога дана на делу превазилази његовим мукотрпним али и радосним стваралачким, све подруштвљенијим, све удруженијим, општијим слободнијим и самостваралачкијим, самоуправнијим личним и друштвеним радом и мењањем, развојем и изградњом новог света, друштва и човека новог морала, хуманизма, социјализма, гдје је за човека сам човек, такав какав је, највише биће човеку, те за њега морални категорички императив постаје: оборити све друштвене односе у којима је човек изабљено, подјармљено, непоштовано, изоловано, презрено, отуђено биће човеку. А то је оно што је било подробно развијено у другој књизи нашег течаја етике: *Рад, воља, радост — Оглед о етичкој функцији рада* (Београд, 1932) и закључно и целовито у његовој трећој књизи *Дијалектика моралног искуства* (Београд, 1977), као и уопште, систематски и скоро приручнички сажето, принципијелно и конкретно на линији даљег развоја марксистичког погледа на свет наше револуције у књизи *Марксизам, наука социјализма и дијалектика* (Ниш, 1974) и књигама *Нотте et Ниттаин* (Београд, 1969) и *Свет, човек и човечност* (Београд, 1976).

Али, периодични таласи у свету, па донекле и код нас, апстрактног хуманизма, са стотинама разних грађанских и малограђанских индивидуалистичких и либералистичких, егзистенцијалистичких и феноменологистичких, антропологистичких и онтологистичких, неопозитивистичких и метафизичких, националистичких и шовинистичких, апстрактних и идеалистичких погледа на свет или несвесне или, можда, полусвесне реакције и контрареволуције, достигли су један од својих врхунаца почетком шездесетих година и довели до, ваљда, првог југословенског марксистичког научног скупа у Аранђеловцу о *Марксу и савремености* и на њему се срели са марксистичким струјама које су радиле на даљој обради и развоју делатног материјалистичког и дијалектичког, револуционарног, критичког и стваралачког марксистичколењинистичког погледа на свет борбе ослобођења рада, радничке класе и раднога света. Тад смо и ми ради решења основних гнозеолошких, идејних и друштвених противуречности и сукоба између читавог калеидоскопа од апстрактних идеалистичких, индивидуалистичких и либералистичких погледа на свет и конкретног, материјалистичког и револуционарног, критичког, дијалектичког марксистичког погледа мењања и развоја човека,

друштва и света увек на делу и тиме битно делатно и актуализовано образованог и провераваног, те зато, по Лењиновој речи, „егзактног и свемогућег“, наступили на овом преломном скупу са својим рефератом *Марксова дијалектичка наука, утваре и данашњи преображај нашега друштва, човека и света* (Научни скуп у Аранђеловцу, децембра 1963, објављено у Београду, 1964).

А ту смо посебно истакли и указали да је за стваралачку адекватност и ефикасност савременог марксистичког материјалистичког погледа на свет радничке класе којом се укида сваки класни однос и отуђивање, израбљивање и угњетавање човека човеком подједнако битно целовито сагледавање овога револуционарног процеса у богатству многих и разноликих његових специфичности и оригиналности и све пунијем његовом дијалектичком суштинском јединству, као и постизање оне основне стваралачке искрености у којој се на делу сагледава критички и самокритички целина своје сопствене конкретне и реалне личности, са свим својим ограничениостима, једностраностима и слабостима под условима свога друштва, народа и времена. Јер за себе свака ограниченост и једностраност чине апстрактну химеру од човека и једнострану, апстрактну, идеалистичку, мистичку химеру од погледа на свет, како су то говорили Маркс и Енгелс.

Међутим, стваралаштво и, зато, ослобађање друштвеном, социјалном, социјалистичком самоуправношћу прелазног периода од капитализма комунизму захтева битно и законито како ослободилачки захват и преображај целине друштва радничком класом и радним светом и њиховим судбоносним револуционарним и стваралачким животним и друштвеним интересом, тако и одговарајући ослободилачки захват и преображај личности свакога појединца као самосвојне материјалне, чињеничке, конкретне и делатне целине појединачности која управу у својој специфичности, оригиналности, целовитости и недељивој појединачности и појединачној стваралачкој потреби и обдарености постаје у новом самоуправном социјалистичком удруживању рада онај појединац чији слободни развој постаје услов слободног развоја за све, којим се коначно укида и превазилази свака класност, сваки антагонизам, и узајамна отуђеност међу људима.

Зато нисмо само ми у своје предреволуционарном времену упозоравали на друштвену, моралну, научну и естетску нужност сагледавања у свету и друштву, таквим какви су, саме целине свога ја, саме своје сопствене индивидуалне личности, као основе не само искрености, већ и релативне реалистичности, ефикасности, адекватности и делотворности своје речи, мисли и дела. То су чинили у узлазном периоду борбе за античку робовласничку демократију Хераклит и силазном Сократ, у периоду борбе за ослобођење ропске класе стоици, сви се позивајући на поруку делфског пророчанства: „Познај себе самог“, која ће се са новом снагом истицати са модерним добом буржоаских револуција од епохе хуманизма Леонарда и Монтења до францус-

ких енциклопедиста и материјалиста XVIII века, од Волтера и Русоа до Дидроа.

Разуме се да је и свако пренаглашавање улоге и значаја делатности и развоја саме за себе индивидуалне личности водило разним индивидуализмима, либерализмима, субјективним, трансцендентним и другим идеализмима и разним антропологизмима, као што је њихово пренебрегавање, а наглашавање улоге и значаја природних и друштвених услова доводило до онтологизма, вулгарног и механицистичког материјализма, економизма, социологизма итд.

И разуме се да се тек са социјалним покретима и револуцијама XIX века и марксистичким погледом на свет радничке класе и израбљених и угњетених широких радних маса откривала и сагледавала у самом људском мењању света, друштва и појединца нераскидива конкретна узајамна дијалектичка условљеност општег, посебног и појединачног — природе, друштва и личности човека појединца, као што, такође, после социјалистичке револуције релативна неразвијеност и неизграђеност, као и специфичност и оригиналност уједно социјалистичког друштва и социјалистичког појединца, могу довести и нужно доводе до тога у преображају заостале личности, делимичне ограничености, једностраности и апстрактности од револуционарних преображаја свога друштва, чине од ње једнострану и апстрактно закржљалу, конзервативну, па гдешто и контрареволуционарну личност, и са такве своје апстрактности „личност химере“, како је Енгелс духовито рекао, природно твори „химере“ од својих погледа на свет разног метафизичког, мистичког идеалистичког, па чак и верског апстрактног хуманизма. А овај, да како, може прикрити разне грађанске и малограђанске друштвене садржаје својих разних и противуречних индивидуалистичких и либералистичких, антрополошких и онтолошких, или апстрактних „критика свега постојећег“ итд.

То је оно што смо изнели о условима и појавама развитка марксистичког погледа на свет под савременим условима револуционарног друштвеног и научног развитка код нас и у свету на првом научном скупу *Маркс и савременост* 1963. године у реферату под насловом *Марксова дијалектичка наука, утваре и данашњи развој нашег друштва, човека и света*, а *Борба* (4. IV 1964) је тај текст пренела под духовитим и борбеним насловом: *О коначном укидању свих утвара*, као да је предвиђала да следећи, други, новосадски научни скуп *Маркс и савременост* мора бити већим делом свога рада покушај да се са разним идејним наглашеностима и апстрактним једностраностима некако споразуме и изиђе на крај. Ми смо учествовали и у раду трећег, опатијског научног скупа *Маркс и савременост*, који беше посвећен Енгелсовом јубилеју, те се и већ самим тим враћао на полазне тачке погледа на свет радничке класе, савремене науке и марксизма, па је наш реферат на томе скупу носио наслов *Енгелсова метода обраде дијалектичких законито-*

сти у Дијалектици природе и покушао да крајње сажето сагледа управо битне методе, откривања и обраде дијалектичких закона развоја марксистичког погледа на свет материјалистичке дијалектике друштвених и научнотехничких револуција нашега прелазног времена.

7.

Одавно је прошло време кад су ове досад размотрене перспективе савременог развоја погледа на свет материјалистичке и историјске дијалектике изнете у циклусу предавања о савременој филозофији бројних филозофских радника на Коларчевом народном универзитету 1951—1952, а која су била од неких школских представника нападнута. Прошло је и време у којем су се од 1957. у рубрици *Мисао данас* недељног књижевнонаучног додатка *Политике* низали годинама наши студијски огледи управо о најутицајнијим погледима на свет данашњице, од самих марксистичких Маркса, Енгелса и Лењина преко Карла Либкнехта, Розе Луксембург до Марсела Пренана, Огњена Прице и Бонифација Кедрова; или интуиционистичких, неопозитивистичких, прагматистичких, егзистенцијалистичких од Ханрија Бергсона, Бертранда Расла, Хајдегера, Јасперса, Сартра, Пирса, Џемса, Ђуија, Сиднеја Хука итд.; или епистемолошких истакнутих научника Ајнштајна, Норберта Винера, Макса Планка, Луја де Брољија, Етијена Рабоа, Михаила Петровића, Леона Бреншвига, Божидара Кнежевића, Артура Левџоја, Вернера Хајзенберга, Јована Цвијића, Пјера Тејара итд.; или напредних мислилаца Истока Тагоре, Гандија, Нехруа, Радакришнана или Мартина Бубера, а на Западу, у Куби, Хосе Мартија итд., и настајало је време синтеза које су својим темама захтевали многи међународни и наши филозофски и научни конгреси и скупови, па је настала и епоха неопходних интеграција и синтеза.

Тако је главна тема XIII међународног филозофског конгреса у Мексику 1963: *El problema del Hombre* повукла за собом мој реферат: *Homme et humain* (Човек и човечно), објављен на томе конгресу, који ће, међутим, до следећег XIV конгреса у Бечу, са одговорима на комплементарна питања научних скупова у томе међувремену, образовати и посебну књигу, под истим насловом, *Homme et humain* (Београд, 1969), систематске и целовите обраде марксистичког погледа на свет, друштво и човека под специфичним и оригиналним условима и стваралачким открићима развоја наше самоуправне социјалистичке револуције и изградње нашега друштва, човека и света, таквог каквог сам га на делу свеколиким својим научним и филозофским искуством доживео, искусио и делотворно проверавао у нашем прелазном времену од капитализма комунизму и нашој револуцији, изградњи и коначно ослободилачком, стваралачком и самостваралачком преображају самоуправног социјализма. Зато сам

други део ове књиге, преведен и недавно издат под насловом *Свет, човек и човечност* (Београд, 1976), донео на дар учесницима овога симпозијума да је могу прелистати и евентуално узети у обзир при разматрању, дискусији и договору о овоме што усмено разлажем.

Овоме треба за опширнију обраду бар још три слично настале моје последње књиге синтезе, интеграције и систематизације: *Марксизам, наука социјализма и дијалектика*, Ниш, 1974; *Дијалектика на делу*, Београд, 1976. и *Дијалектика на делу у развоју наука, научног стваралаштва и личности научника*, Београд, 1976, које учесници овог симпозијума свакако познају. Али, оно што је основно у овој савременој актуализацији и развоју погледа на свет материјалистичке и историјске дијалектике на делу изнето је још у предратно и предреволуционо време у мојој расправи *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, 1937 (о ономе што се идејно збило на VIII међународном конгресу у Прагу 1934), као и првом историјском и критичком коментару *Активизми и социјалистички хуманизам* Хегелове *Дијалектике*, Београд, 1939, и што је, као што је познато, у науци и самом нашем антифашистичком и комунистичком покрету усвојено и даље развијано, па се у томе, чини ми се, и добар број реферата нашег скупа слаже.

Јер, и најлетимичнији преглед саопштења нашег научног скупа о погледу на свет указаће свакоме на богатство њихових разлика и разноликости, али и на високи степен њихове сагласности у основама и целини чијем сталном расту гони већ и само све веће богатство разноликости које се образује нужном борбом супротности и противуречности, а у којима се, пак, антагонистичке све више укидају и превазилазе неантагонистичким, којима, као погонском снагом, целина све више прелази из света нужности у свет слободе људске, друштвене и природне — свет свачијег и општег напретка, мира и среће.

А наш научни скуп, као и многи други битно научноистраживачки, полазећи гдешто и са разних полазних тачака антрополошких, феџоменолошких, онтолошких, чак и настављајући нека појединачна мишљења Лукача или Хајдегера, или пак разних владајућих школских учења, или посебних дијалектичких погледа и проблема математике или физике, кибернетике, генетике или екологије, доноси у свакоме од њих и извесна друкчија сагледавања, и извесне новости које нас увек посебно интересују и захтевају нова проучавања, разматрања и размишљања, нови колективни труд и удружени рад нашег и других скупова на послу њихових подробнијих аргументација, дискусија и усвајања. А сваки прилог или саопштење на нашем скупу будио је жив интерес и заслуживао пажљива и свестрана наша разматрања која су свакако била, надамо се, корисна не само за све нас.

Dušan NEDELJKOVIĆ

LE PROBLÈME DE LA VISION DU MONDE

Résumé

Dans sa communication: »Le problème de la vision du monde« l'auteur, professeur Dušan Nedeljković, trace d'une façon très succincte la ligne générale de la genèse de cette conception de la philosophie du romantisme de la première moitié du XIX-ème siècle, mais, idéaliste et abstraite qu'elle était, que Karl Marx sous sa forme dialectique hegelienne renversa et redressa en matérialiste activiste, critique et révolutionnaire opératoire, découvrant qu'il y est essentiel justement »de changer le monde«, d'être créatrice et liberatrice humaniste en acte, à l'oeuvre, dans »la pratique (révolutionnaire)« qui est »par elle même la preuve qu'elle est de ce monde«, »la dialectique critique et révolutionnaire« du mouvement et évolution du monde et de la société et pensée humaine dans toutes leurs actualité et contemporanéité, autogestion dynamique et systématique, créatrice et crée, travail et joie, nécessité se dépassant en liberté, progrès, la paix et bonheur pour tous.

L'auteur y expose en même temps les éléments et chemins principaux, originaux et spécifiques, par lesquels il avait lui-même participé dans ses recherches épistémologiques dialectiques concrètes depuis *L'essai sur les dimensions du temps* (»Pensée«, Beograd, 1922.), *La philosophie naturelle et relativiste de R. J. Boscovich* (éd. La vie Universitaire, Paris, 1922.), *Les Orientations de la connaissance*, (Skoplje, 1923.), *La pensée philosophique créatrice de Pascal*, (Paris, éd. Alcan, 1925.), etc., jusqu'à la communication présente, qui a eu (comme disent les anciens) son »propre sort comme toute libelle humaine«, subissant dans toutes les tempêtes du temps même un néfaste tremblement de terre de la côte du Monténégro, comme cause du retard de sa publication et a pu même être précédée et paraître avec les principaux textes cités sous le titre: *Des dimensions du temps aux visions intégrales et vérités totales à l'oeuvre* (»Prosveta«, Požarevac, 1981), accompagnant comme explication théorique et méthodologique générale l'ouvrage *Révolution et révolutions à l'oeuvre* (Svetozarevo, 1980), auquel il faut ajouter aussi les ouvrages publiés depuis, comme le cours de l'époque critique de 1948—53: *La Dialectique matérialiste à l'oeuvre* (éd. de l'Académie Serbe des Sciences, Beograd, 1982), et aussi le cours: *Histoire de la philosophie* à la Faculté de la philosophie de Skopje de l'Université de Beograd à l'époque 1931—38, tous les textes notés sténographiquement forment quatre tomes (publiés tout récemment »Prosveta«, Požarevac 1981), dont les deux derniers analysent et montrent en détail le caractère de la nouvelle vision marxiste du monde essentiellement créatrice et autoconstitutive en acte et oeuvre humaine du travail nécessaire et nécessairement de la nécessité devenant liberté, progrès, paix et joie humaine, désormais toujours contemporaine, enveloppant par sa continuité de l'action créatrice et pensée humaines, le passé, le présent et l'avenir et rellant avec la victoire du prolétariat fraternellement tous les hommes, peuples et mondes, puisque: »La philosophie ne peut se réaliser sans prolétariat« — comme — »Le prolétariat ne peut se libérer sans la philosophie«.

Enfin, notons aussi que les débats de ce symposium international sur le problème de la vision du monde posé avec raison par la jeune Académie des sciences du Monténégro, ont été l'occasion du développement de l'idée de la lutte de l'idéalisme et du matérialisme comme forme, loi et force motrice de l'évolution de la vision matérialiste dialectique en acte, passant souvent à l'heure actuelle non seulement à l'inspiration de maintes systèmes philosophiques et scientifiques abstraits par les vues concrètes de la dialectique marxiste et, inversement, que celle-ci, redraissait les vues idéalistes, ou bien forme-telle ses propres déviations multiples pour les envelopper elle-même, mais alors, seulement en partie, abstraction et imagination souvent chimérique et malencontreuse, etc.